

Torgny Lindgren: Tal vid Svenska Akademiens högtidssammankomst 2001

Talare

Torgny Lindgren
Författare

Datum

20 december 2001

Det är i år ett hundra år sedan Tolstoj inte fick det första Nobelpriset i litteratur. Även Zola, Strindberg och Ibsen hörde till ickepristagarna.

Däremot leddes Svenska Akademiens högtidssammankomst verkligen av skalden och läroverksläraren K. A. Melin.

Det är besynnerligt hur lockande och intresseväckande det ickeinträffade kan te sig i jämförelse med det i verkligheten skedda. Det förverkligade förefaller ofta blekt och trivialt mot bakgrunden av de aldrig realiserade möjligheterna. Prudhomme fick priset, men det är en annan och alltså ganska likgiltig historia.

K. A. Melin var vid den här tiden femtiotvå år gammal, han hade ett antal diktsamlingar – mest läst var Humleplockningen” – och några versdramer bakom sig. Från nittonhundrafyra skulle han komma att tillhöra Nobelkommittén. År nittonhundranitton, när Melin avlidit, säger efterträdaren Anders Österling om honom: ”...i Melins lyckligaste ingivelser saknas inte den säregna fasthet, som visar, att dikten har prövats mot dagsljuset och befunnits hålla färgen. Språkets kristalliska renhet är i sådana stunder endast det synliga tecknet på inre säkerhet, och diktälskaren skall gång på gång återvända till dessa klara toner av en klar själ, visserligen begränsad men alltid vid nog att kunna spegla en oförgänglig sanning.” Kanske har Österling i de orden sammanfattat det väsentligaste som kan sägas om i stort sett all litteratur: toner av klara men begränsade själar, trots allt vida nog att kunna spegla oförgängliga sanningar.

Detta givetvis under förutsättning att oförgängliga sanningar existerar.

Under det där året när Tolstoj inte fick Nobelpriset och K. A. Melin som direktör ledde Akademiens högtidssammankomst, råkade Selma Lagerlöf ut för ett egendomligt missöde. Snart skulle hon avsluta första delen av ”Jerusalem”,

hon var försjunken i frågan varför ett samhälle, samtidigt som det präglas av kraftig tillväxt, obönhörligt rör sig mot förfallet.

Från väninnan Sophie Elkan fick hon ett manuskript, en första version av romanen ”Drömmen om Österlandet”.

Hon läste tankspritt men samtidigt deltagande och engagerat så som hon brukade läsa.

Och hon upptäckte genast att ett och annat saknades. Små enskildheter, några enkla dialoger, ett par miljöteckningar. Sådant som, med Selma Lagerlöfs egna ord, ”kunde vara litet hur som helst”. Hon blev, enkelt uttryckt, alltför ivrig och glömde vad hon tidigare i ett brev påpekat för Sophie Elkan: ”I grund och botten kan man bara skriva för sig själv. Bara glömma bort hela världen och skriva för sig själv.”

Hon började alltså skriva i väninnans ställe. Hon plitade ner de ord och meningar som för stunden råkade komma ut ur henne. Det tvivelaktiga för att inte säga perversa i själva företaget såg hon inte: att bokstavligen skriva i någon annans ställe, att författa åt en annan författare.

Vad hon skrev, vilka meningar och utrop och stycken, kan vi lämna därhän, det är en fråga för litteraturvetenskapen. Tänkvärd, åtminstone för lekmannen, är däremot frågan varför hon skrev. Hon borde, där hon satt vid sitt skrivbord i Falun år nittonhundraett, ha insett att hon satte vänskapen på ett prov som den rimligen inte kunde bestå.

Vad var det som tvang henne att skriva?

Enkelt uttryckt: hon råkade se tomrummet. Eller tomrummen. Väninnans text var inte endast text utan också – och kanske framförallt – tomrum.

I sin essä ”Skallarna” säger Katarina Frostenson: ”Den där tysta tomheten är ett oerhört hot, och en lika oerhörd utmaning –”.

Selma Lagerlöf drabbades alltså av tomhetens hot och utmaning. Och hon gjorde det enda hon verkligen kunde: hon skrev. Hon täppte till hålen och luckorna med sitt språks porösa fyllning.

Det året, nittonhundraett, visste redan fysikerna det mesta som var värt att veta om tomrummet. Men för författarna och konstnärerna var – och är – tomrummet fortfarande ett problem eller ett mysterium eller en välsignelse, mestadels representerat av den vita pappersytan eller den innehållslösa datorskärmen. I värsta fall kan fenomenet påminna om Hasse Alfredsons och pastor Janssons bild av horror vacui, papperspåsen som är tom om man inte fyller den med något. Den gode pastorns staplande av metaforer förekommer också i de skönlitterära tomrummen.

Naturligtvis var Selma Lagerlöf tvungen att senare söka förlåtelse för sitt tilltag. ”Dessa första sidor kunna ju vara litet hur som helst”, skriver hon alltså i ett brev till väninnan, således antydande att hon känt en fullständig frihet när hon författade sina tillägg. ”Jag trodde”, säger hon också, ”att jag skulle spara in fyra sidor och att vi skulle komma från början.” ”...tänk så skönt om du hade med ens varit fri från det gamla och fått skriva på det nya. Jag kan ej tro, att jag skall ha förderfvat alltsammans.”

Så bad hon om tillgift för sina utflykter i tomrummet. Och redan samma år, nittonhundraett, blev hon förlåten. Det är förunderligt, ja obegripligt, att en författarkollega kan vara så godhjärtad och vidsynt som Sophie Elkan var den gången!

Men Selma Lagerlöf underlät att nämna den kraft som tvingat henne att se inte endast manuskriptets fibrer utan också kavernerna, inte bara det skrivna utan även det ickeskrivna.

Tomhet och frånvaro av existens är inte detsamma som intighet eller meningslöshet, det visste redan medeltidens alkemister. För att inte tala om olika beaktansens mystiker genom alla tider. Jakob Böhme påpekar i en av sina skrifter att ”i tomrummet griper själen efter anden och skapar därvid sig själv”. Också Mäster Eckhart var inne på liknande tankar. ”Allt vårt väsende vilar på ingenting annat än ett ingentingvarande”, säger han.

Att vår tids spraymålare attraheras och frestas, långt utöver sin förmåga, av obefläckade och tomma ytor, för att inte säga tomma intet, är alltför uppenbart. En byggnadskonst som förefaller att vara uttryckslös och tom utgör ett hot och en utmaning.

Även historien har sina tomrum med plats för det ickehända, det möjliga som aldrig förverkligades, sådant som kunde ha inträffat men aldrig gjorde det, sakförhållanden som uteblivit men som trots allt låter sig skrivas. Den som är överkänslig i fråga om tomrum kan omöjligen avstå från att formulera och teckna ned detta aldrigkedda. Och i synnerhet dess följdverkningar.

Företeelsen är uråldrig, redan Tacitus spekulerade över vad som kunde ha inträffat om kejsar Tiberius hade fått en annan efterträdare än han i verkligheten fick. Exempler från andra historiker är otaliga:

Vad hade kommit att ske med det brittiska imperiet om boerna år nittonhundraett hade lyckats åstadkomma en vändning i kriget i södra Afrika?

Hurudant hade Norden varit i dag om Kalmarunionen bestått?

Om Trotskij hade segrat i maktkampen mot Stalin, vilken sorts kommunism hade då kunnat växa fram i Sovjetunionen?

Vad hade skett med Sverige om Nazityskland kommit som ockupationsmakt?

Vilket slags europeisk kultur hade vi i dag haft om Abd ar-Rahman ibn Abd Allah hade lyckats driva Karl Martell på flykten vid Poitiers?

Vad hade Västerbotten kunnat vara i vår tid om landskapet hade fått behålla alla de rikedomar som sydsvenskarna hämtat ur dess skogar och vattenfall och gruvor?

Detta sätt att skriva historia, eller snarare ickehistoria, kallas numera kontrafaktisk historieskrivning. Således en historieskrivning mot fakta, mot verkligheten. Det är ett utmärkt begrepp, dessvärre alltför nytt för att återfinnas i Svenska Akademiens ordbok (där det aktuella bandet är tryckt nittonhundratrettiosju), det ska inte förväxlas med ”kontrafait” eller ”konterfej” som betyder ungefär detsamma som förfalskning eller efterapning.

Den kontrafaktiska historieskrivningen har varit föremål för åtskilligt debatterande bland historiker av facket de senaste decennierna, i synnerhet i de länder där man haft många ”om” och otaliga ickehändelser och tomrum och till

och med personer som aldrig borde ha avlats att ta ställning till: om attentatet mot Hitler nittonhundraförtifyra hade lyckats, om Indien aldrig hade införlivats med imperiet, om militära rådgivare och trupper inte hade sänts till Vietnam.

De strängaste kritikerna har avfärdat detta något självsvåldiga och spekulativa sätt att bedriva vetenskap som ”historisk smörja”.

Men det kan knappast hindra oss andra, som står fria gentemot akademierna, att av och till tillåta oss att falla för det ickeskeddas frestelse och uppfinna eller framskapa aldrig förverkligade händelsekedjor. Också de förloppen bildar bakgrund till våra liv, ofta i lika hög grad som de kulisser verkligheten har att erbjuda. Vi kan fortfara att söka efter de ickehändelser och gynnsamma men försummade tillfällen som kunde ha förvandlat nittonhundratalet till ett mindre fasansfullt århundrade än det visade sig bli. Och vi kan försöka föreställa oss de sinkaduser och oförtjänta välsignelser som skulle kunna göra tjugohundratalet lyckligare. Ingen kausalitet i världen binder oss, vi kan låta vad som helst orsakas av vad som helst. För att citera Robert Musil: Förutom sinne för verklighet bör man också ha sinne för det möjliga.

Den kontrafaktiska tanken är alldeles fri, den rör sig som den vill i tomrummet eller tomrummen. Där sväller som bekant det till synes helt uttorkade eklövet upp som om det levde och där faller fågelfjädern och guldmyntet med samma hastighet.

Bakom eller inuti det fenomen som vi kallar skönlitteratur döljer sig ofta ett kontrafaktiskt tänkande, kanske till och med föreställningar om kontrafaktiska sanningar.

Om en mening som den här blir nedskriven, vad har den då för innebörd? Och hur påverkas eller smittas de föregående och efterföljande meningarna? Om en figur med dessa fritt uppfunna men ändå välkända egenskaper tillåts att stiga in i berättelsen, vad sker då med dem som redan gjort sig hemmastadda, de som bott i huset sedan första kapitlet? Det här ordet har ingen förut sett eller hört eftersom det just skapades på det tomma papperet, vad betyder det? Om man vränger den här tanken ut och in, omskapas då dess färg och konsistens och gräng? Om en åsikt som den här blir formulerad, kan den då uträtta något, exempelvis förändra världen? Om de här två orden får para sig med varandra,

vilken blir då avkomman?

Skrivandets frihet utnyttjas mestadels strängt disciplinerat och i en förnimmelse av djupaste personliga ansvar. Det är en dyrbar frihet som knappast kan jämföras med någon annan. Hur förklarar man för någon att för den frihetens skull vore man beredd att offra livet?

För den politiska makten, eller makten överhuvudtaget, som skyr tomrummet och som ofta känner sig hotad eller sårad av en frihet som tar sig friheter, ter det sig mestadels nödvändigt att övervaka, tukta och – om det vill sig illa – utnyttja och faderligt beskydda det oavhängiga skrivandet. Litteraturen stör organisationsarbetet, som Philip Roth så riktigt har påpekat. Därför är steget ibland långt från skrivfriheten till tryckfriheten. Och därför är det nödvändigt att alla som förmår ger sitt stöd till Internationella PEN:s Kommitté för fängslade författare.

Svenska Akademiens arbete gäller väsentligen det skrivna och därefter tryckta. Men i ännu högre grad måste det handla om det oskrivna, otänkta, okomponerade och o-bildade.

När Selma Lagerlöf hade avslutat första delen av ”Jerusalem”, således fortfarande år nittonhundraett, skriver hon i ännu ett brev till Sophie Elkan: ”Jag känner mig hopplös, då jag tänker på dig och på Heidenstam, ni skriva ändå som bildade människor, medan jag verkligen skrifer som ett barn. Jag har mer historier att tala om än ni, det tar aldrig slut på dem, men det är så vådligt enkelt. Kom ihåg detta, då du börjar läsningen, tänk på att det är en simpel bok om bönder, jag har bara grävt ur folkets eget kunskapsförråd, och det händer intet, som ej kan hända ute på rama bondbygden.”

Där, i det brevet, berör Selma Lagerlöf en annan sida av tomhetens roll i skrivandet: vanmaktens och otillräcklighetens och underlägsenhetskänslans. Visserligen finns det skrivna, men det oskrivna återstår.

I en liten anteckning från ett av de sista levnadsåren skriver Elias Canetti: ”Ibland känner jag mig så till sinnes, som om alla ord vore värdelösa, och jag frågar mig för vilket ändamål jag har levat.

På den frågan har jag inget svar. Men kraften i själva frågan klingar av, jag sätter

mig ned och åstadkommer på nytt ord.”

Ett helt långt liv hade Elias Canetti dagligen umgåtts med tomhetens hot och oerhörda utmaning!

Vad gäller den kontrafaktiska historieskrivningen bör, för rättvisans skull, Erik Lönnroth få sista ordet: ”Ofta nog kan man bara närma sig en sanning och inte utesluta möjligheten att det finns en bättre sanning. Men en händelse har bara kunnat ske på ett sätt, även när detta har kunnat uppfattas på flera olika vis, även när vi måste erkänna vår okunnighet om hur det skedde. Ofta är förhållandet mellan orsak, händelse och följder mycket mer komplicerat än de tror eller vet som yttrar sig med stor säkerhet om det.”

Taggar

2000-tal, 2001, Författare, Man, Svenska Akademien

URI

<https://www.svenskatal.se/tale/torgny-lindgren-tal-vid-svenska-akademiens-hogtidssammankomst-2001>